

SES, SESSİZLİK VE POLİTİK FAİLLİK: TÜRKİYE'DE VE İSRAİL'DE ANTİMİLİTARİZMİN CİNSEL POLİTİKASI

Doğu Durgun

Politik özne olmak, sesini duymayı, çıkarmayı ve duyurmayı gerektirdiği ölçüde, sistemik olarak şiddete maruz kalan kadınlar ve cinsel azınlıklar için birçok açmaza rağmen gerçekleşen bir süreç. Sessizliğin kırılması bir yandan politik faillik için önemli bir taktik iken bir yandan da çeşitli şiddet biçimlerini doğurarak bu failliğin kısıtlanma potansiyelini taşıyor. Makale, Türkiye ve İsrail'deki savaş karşıtı, antimilitarist kadın ve LGBTQ aktivistlerin söylem, pratik ve eylemlerinin karşılaştırmalı bir analizini yaparak, bu açmazı tartışmaya ve böylece ses ve sessizliğin şiddetten hayatta kalan kesimlerin politik faillikleri için ne anlama geldiğini sorgulamayı hedeflemektedir. Her iki kategorinin de birden fazla politik anlam, ifade ve etkisinin olduğunu ve farklı aktörlerin farklı amaçlar ile performe ettikleri eylemlerin toplumsal, politik ve hukuki dönüşümde kilit rol oynadığını savunmaktadır. Bu bakımdan, sosyal hareketlerde ses ve sessizliğin olasılık ve sınırlarının öznelere buldukları bağlam ve tarihsellik içerisinde değerlendirilmesi gerekir

Politik özne olmanın sistemik şiddete maruz kalan kadınlar ve cinsel azınlıklar için hayli sancılı bir süreç olduğu birçok feminist çalışmada vurgulanan bir olgudur. Araştırmacılar tarihsel olarak kurbanlaştırılan bu grupların cinsel şiddet deneyimlerini anlamlandırmasının, tanıklıklarını söze dökmesinin ve gündelik yaşamları ile sistemik güç ilişkileri arasında bağlantı kurmasının imtiyaz sahibi gruplara kıyasla daha güç olduğunu altını çizer. Üstelik politik özne olmak sesin keşfedilmesi kadar kamusallaşmasını da gerektirdiği ölçüde, önemsenmeme, hak ihlalleri, güvencesizlik ya da ölüm gibi çeşitli şiddet türlerine de yol açabilir. Bu bağlamda kadınların ve cinsel azınlıkların eril, patriarkal ve heteronormatif yapılarla mücadelesinde bir açmazla karşılaştığını söyleyebiliriz: Sessizliğin kırılması bir yandan politik faillik için önemli bir taktik iken bir yandan da bu failliğin kısıtlanma potansiyelini taşımaktadır. Bu çıkmazı tartışmaya açmanın toplumsal dönüşümü yeniden kavramsallaştırmamızı ve aktivizmin olasılıklarını ve limitlerini sorgulamamızı sağlaması bakımından önemli olduğunu düşünüyorum. Bunun için, bu tartışmaya ilginç bir zemin oluşturduğunu düşündüğüm, Türkiye ve İsrail'deki savaş karşıtı hareketin feminist ve *queer* tezahürlerinin karşılaştırmalı bir analizini yapacağım. Nitekim savaş, militarizm ve şiddetin süreklileştiği ve normalleştiği, bölgesel çatışmaların derinlemesine nüfuz ettiği her iki ülkede de savaş karşıtı kadın ve LGBTQ'lar yukarıda belirtilen açmazla karşılaşmaktadır ve aktivistlerin ses, sessizlik ve politik özne olma arasında kurduğu ilişki bu paradoksu pekiştirmektedir. Diğer taraftan, bu grupların söylem, pratik ve eylemlerinin farklı bir okuması

bu ilişkinin birden fazla tahayyülü olabileceğini keşfetmemizi sağlayabilir. Makale aktivistlerin bu tahayyülleri nasıl ortaya koyduğunu irdelemekte ve böylece sosyal hareketlerde ses ve sessizliğin anlam, olasılık ve sınırlarının öznelerin buldukları bağlam ve tarihsellik içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Türkiye ve İsrail toplumsal cinsiyet ve cinsellik tahayyülleri bakımından birbirinden farklılaşmış askeri kültürlerle sahip olsa da kadın ve LGBTQ bireyleri farklı şekillerde zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutmuş ve bu durum bu grupların savaş karşıtı seslerinin kamusallaşması önünde önemli bir engel olagelmıştır. Türkiye’de bu sessizleştirme erkek egemen ve homofobik bir askeri rejim içerisinde inşa edilir. 1927 yılında çıkarılan Askerlik Kanunu askerliği her erkeğin yapması gereken zorunlu bir vatandaşlık görevi olarak tanımlarken, Sabiha Gökçen gibi istisnalar hariç, kadınları kışladan muaf tutmuştu (Altınay 2004, 32-48). 1990’larda kadınlar askeri okullara alınmaya başlasa da 2014 verilerine göre tüm ordu personeli içindeki kadın asker oranı, NATO içerisindeki en düşük oran olan, yüzde 1’i geçmemektedir (Obramovic 2014, 52). Üstelik kadınlar er olmadıkları ve saha deneyimi kazanamadıkları için kurum içi terfiler konusunda da açık bir şekilde kısıtlamalarla karşı karşıya kalmaktadır (56). 1986 yılında kabul edilen Askeri Sağlık Yönetmeliği ise eşcinsellik, transseksüellik vb. hegemonik cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği dışında kalan aidiyetlikleri ‘psikoseksüel bozukluk’ olarak kabul ederek kültürel olarak tanınan toplumsal cinsiyet kalıplarına uymayanGBTQ bireyleri ‘çürük raporu’ ile zorunlu askerlikten muaf tutmaya zemin oluşturmuştur (Biricik 2012). 2013 yılında, LGBTQ hareketinin başarısı olarak kabul edilebilecek bir gelişme yaşanmış ve yönetmelikteki ‘psikoseksüel bozukluk’ ibaresi ‘cinsel kimlik ve/veya davranış örüntüleri tüm yaşamlarında ileri derecede belirgin ol[an] kişi’ olarak değiştirilmiş olsa da bu durum bir yandan da ordunun ‘sorma, söyleme’ politikasını pekiştirmiştir.

İsrail’de ise ordu yıllar içinde kadın ve LGBTQ bireyleri zorunlu askerliğe tabi tutan kadın kapsayıcı ve homonasyonalist bir çizgiyi benimsemiştir. 1949 yılında kabul edilen Askerlik Kanunu, Filistin kökenli İsrail vatandaşları hariç tüm erkek ve kadınları kışlaya almıştı. Bununla beraber, evli, hamile, anne olan ve ultra-Ortodoks Yahudi ve Dürzü kadınlar¹ zorunlu askerlikten muaf tutulmuştu. Üstelik, 2004 yılına kadar Yahudi kadınlara vicdani ret hakkı tanınmaktaydı. 2000’lerle beraber ordunun tüm kademeleri kadın askerlere açıldı. İsrail ilk kadın tümgenerali ile 2011, ilk kadın mühimmat memuru ile 2012, ilk kadın savaş taburu komutanı ve doktoru ile 2014 yılında tanıştı. Günümüzde ordunun yüzde 8’i kadın savaş askerlerinden oluşuyor ve birçok kadın savaş eğitimi ve istihbarat görevleri yerine getiriyor.² Diğer taraftan, her ne kadar eşcinsellik ve transseksüellik ‘psikoseksüel bozukluk’ olarak tanımlanmasa da, 1983 yılında kabul edilen bir yönetmeliğe göre LGBTQ askerler güvenlik riski olarak görülüp ordudan atılabiliyor ve çok gizli pozisyonlara ve istihbarat ve şifreleme

görevlerine kabul edilmiyordu (Belkin ve Levitt 2000, 543). Bu durum 1990'larla beraber imtiyaz sahibi kişilerin ordunun ayrımcı politikalarına kamusal olarak itiraz etmesiyle değişmeye başladı.³ 1993'ten beri LGBTQ askerler açık kimlikli bir şekilde ve diğer askerlerle eşit konumda görevlerini yerine getirebiliyor. İsrail ordusu ilk açık kimlikli trans kadın askerle 2014 yılında tanıştı. Bununla beraber, kadınlar gibi LGBTQ da askerlik hizmetinden Profil 21 gibi prosedürler üzerinden muaf olabiliyor.⁴

Her iki ülkede de muafiyet süreçleri kadın ve LGBTQ'ların savaş karşıtı, antimilitarist seslerini keşfetmelerini ve duyurmalarını engelleyen etmenlerden olageldi. Bu kesimler sadece devlet, ordu ve toplumsal kesimler tarafından değil aktif bir şekilde yer aldıkları antimilitarist hareket içindeki arkadaşları tarafından da savaş karşıtı hareketin politik özneleri olarak kabul edilmemektedirler. İleride daha detaylı bir şekilde ele alacağım 'bedel ödeme(me)' üzerinden bu grupların savaş karşıtı sesleri uzunca bir süre pek duyulmadı. Kadınlar ve LGBTQ'lar bu sessizleştirmeye vicdani retlerini kamusal olarak açıklayarak karşı çıktılar. Retler birçok kişinin kafasında bir soru işareti yarattı: Askerlik hizmetinden muaf olabiliyorken, neden vicdani ret? Aktivistler tam da bu sorunun sorulmasını sağlamak adına zorunlu askerlik karşıtı duruşlarını kamusallaştırmışlardı. Vicdani ret eylemleri kendilerini 'kurban' ya da 'katil' tanımlarının ötesinde toplumsal dönüşümü hedefleyen politik özneler olarak ortaya koymalarını ve ordu, askerlik ve militarizmle ilgili kalıplaşmış, sorgulanmayan varsayım, söylem ve pratikleri tartışmaya açmalarını sağladı. Aktivistlerin sesleri cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin nasıl gündelik ve görünmeyen şekillerde militarize edildiğini ve bunun yarattığı şiddet döngüsünü ifşa edip hem antimilitarist hareketin talepleri, amaçları ve taktiklerini dönüştüren hem de vatandaşlığı, ulusal kimliği ve aidiyetliği yeniden tahayyül eden söylem ve pratikler ortaya koydu.

Savaş karşıtı kadın ve LGBTQ'ların aktivizmleri sesin politik faillik ve toplumsal dönüşümdeki öneminin altını çizen niteliktedir. Öte yandan, bu makalede vurguladığım nokta, bu grupların aktivizminin sadece sesin olasılıklarını ve etkisini değil sesin sınırlarını ve sessizleştirdiklerini de keşfetmemize alan açtığıdır. Ayrıca makale ses ve politik faillik ilişkisinin tektip bir şekilde tanımlanmasının antimilitarist hareketin toplumsallığını ve sessiz eylemlerin dönüştürücü gücünü görmeyi engellediğini savunmaktadır. Ses imtiyazsız gruplar için girişte bahsedilen birçok şiddet türünü beraberinde getirebilmekte ve böylece politik failliği sınırlandırabilmektedir. Her iki kategorinin de birden fazla politik anlam, ifade ve etkisinin olduğunun altını çizmek farklı aktörlerin farklı amaçlarla performe ettikleri eylemlerin toplumsal, politik ve hukuki dönüşümde kilit rol oynadığını göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Türkiye ve İsrail'de vicdani retlerini açıklayan kadın ve LGBTQ'lar militarizm, toplumsal cinsiyet ve cinsellik ilişkisini yeniden anlamlandırıp yeni bir antimilitarist tahayyül geliştirirken, askerlikten muaf olan birçok kişinin sessiz eylemliliği bağlamına göre politik

karar alıcılar, ordu ve toplum üzerinde etki yaratmaktadır. Diğer taraftan, vicdani ret deklarasyonlarının ardından başlayan cezai mekanizmaların öznelerin politik failliğini kısıtlayan ve hatta o zamana kadar sahip oldukları hakları kaybetmelerine sebebiyet veren bir süreci ortaya çıkarabildiğini de unutmamak gerekir.

Makale her iki ülkede yapılan saha çalışması üzerine temellenmektedir. Argüman Türkiye’den 15, İsrail’den 13 antimilitarist kadın ve LGBTQ aktivist ile İstanbul, İzmir, Balıkesir, Muğla, Diyarbakır, Tel Aviv-Yafo, Hayfa ve Kudüs’te gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin, vicdani ret söylemlerinin, eylemlerinin ve bu eylemlerin doğurduğu sonuçların analizine dayanıyor. Ayrıca, *Asker Doğmayanlar* (Öğünç 2013) ve *Refusnik: Israel’s Soldiers of Conscience* (Kidron 2004) kitaplarındaki, 2000’lerin başlarından 2010’ların ortalarına kadar çevrimiçi bir antimilitarist tartışma ve arşiv mekânı yaratmış savaskarsitlari.org’daki ve İstanbul’daki Vicdani Ret Derneği’nin sitesi olan vicdaniret.org’daki tanıklıkların ve röportajların derinlemesine analizi de araştırmaya katkı sağlamıştır. Bu noktada, saha çalışmasının 2013-2015 yılları içerisinde gerçekleştiğinin ve dolayısıyla analizlerin son dönemde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ışığında yeniden düşünülmesi gerektiğinin altını çizmek gerekir. Alandaki dinamiklerin ve konjonktürün hızla değiştiği son dönemde her iki ülkede de yoğunlaşan savaş ve şiddet ortamı, askeri operasyonlar, sivillerin ve güvenlik güçlerinin vefat ettiği bombalı ya da bıçaklı saldırılar ve savaşa paralel ilerleyen otoriterleşme yukarıda bahsedilen açmazları hem karmaşıktırıyor hem de yoğunlaştırıyor. Türkiye’de yaşanan darbe girişiminin ve ardından gelen yeni askerlik yasasının, ekonomik kriz ve ordunun neoliberal dönüşümünün ve bedelli askerliğin sürekli hale gelmesinin antimilitarist hareketin toplumsallığını etkilediğini söyleyebiliriz. Bu gelişmelerin toplumda antimilitarist seslerin kısılmasına neden olacağını varsayabiliriz. Diğer taraftan, devletin güvenlik politikalarını destekleyen seslerin teşvik edildiği bir ortamda sessizliğin bir korunma ve direniş alanı yarattığını söylemek de zorlaşmaktadır.

Ses, Sessizlik ve Politik Faillik

Akademik literatürdeki farklı yaklaşımlar kamusal alanın sınırlarının toplumsal kesimlerin sesi ve sessizliği ile çizildiğini savunur ve politik özne olmayı ve failliği ses ile özdeşleştirir. Örneğin, eleştirel güvenlik çalışmalarının en ünlü kollarından olan güvenikleştirme literatürü güvenliği söz-eylem kuramı üzerinden temellendirmektedir ve bir konuyu güvenlik konusu olarak tanımlamanın söz eylemleri (*speech acts*) ile inşa edildiğini savunur (Buzan, Waever, ve Wilde 1998; Hansen 2000). Etki alanının ise eyleyen aktörün imtiyazlarıyla doğru orantılı bir ilişkisi vardır. Benzer bir şekilde, sosyal hareketler literatüründe de söz söyleme kolektif taleplerin ve kimliklerin oluşumunda ve toplumsal dönüşümde önemli bir noktada durur. Literatürün önemli kısmını oluşturan çerçeveleme teorileri sözün kim tarafından

söylendiğinin ve hangi söylemler üzerine inşa edildiğinin sözün etkisine olan önemine vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan, sessizlik ya politik eylemliliğin, düşünce ve davranışın olmadığını ya da güç ve hâkimiyet karşısında öznenin zayıflığını gösterir (Ferguson 2003; Jungkunz 2011, 4). Nitekim birçok feminist yazar için sessizlik kadınlara erkek egemen toplumun empoze ettiği bir durumdur (Olson 1978; Rich 1979; Elshtain 1981; Gilligan 1982; Spivak 1988). Dolayısıyla kadınların kamusal alandan dışlanmalarını ya da sistemik güç ilişkileri nedeniyle konuşma isteklerinin olmamasını belirtir (Göker 2011, 113). Bu bağlamda, birçok teorisyen ve aktivist sessizleştirmeye karşı gelme ve hegemonik güç ilişkilerinin değişmesi için ses çıkarmanın önemine değinir (Mohanty 2003, 511).

Sesin cemaat oluşumundaki ve toplumsal dönüşümdeki rolünü vurgulayan kadın ve LGBTQ antimilitaristler de bu kavramlaştırmayı benimsemektedir. Feminist ve *queer* teori, pratik militarizmin erkek egemen ve homofobik bir ideoloji olduğunu ve bunun kadın ve LGBTQ'ların savaş karşıtı sözlerini kamusallaştırmalarını engellediğini savunur. Hegemonik erkeklik kadınların yalnızca 'fedakâr anne, itaatkâr eş' rolleri üzerinden seslerini duyurabilmesine (Altınay 2009) ve LGBTQ'ların ise 'güvenlik riski', 'çürük' ve/veya 'sapkın' gibi tanımlarla savaş, şiddet ve militarizm hakkında söz söyleme meşruluğunu kaybetmesine yol açmaktadır. Bu kesimler 'makbul asker' tahayyülünün dışında tutularak ordunun güvenlik politikaları ve ulus devlet inşası pekiştirilmektedir. Bu bağlamda militarizm, devlet kurumları ve otoritesi için rekabet eden hükümetlerin, sosyal aktörlerin ve elitlerin, devlet egemenliğine meydan okunduğu ya da devlet içi ittifakların pekiştirilmesi gerektiği durumlarda politik homofobiye araç olarak kullandığı çerçeve bir ideolojidir (Weiss ve Bosia 2013, 15; Korycki ve Nasirzadeh 2013, 174). Diğer taraftan, militarizmin kadın ve LGBTQ aidiyetliklerle olan ilişkisi her zaman zıt ve aksi değil, arkadaşça da olabilir. Günümüzde orduların kadın ve cinsel azınlık hakları savunuculuğu yapması modernliğin bir işareti olarak okunmaktadır. Böylece, Batı ve Batı dışı arasındaki ahlaki sınırlar çizilir, jeopolitik ve güvenlik politikaları meşrulaştırılır (Puar 2007; Rahman 2015; D'Amico 2015, 68; Picq 2015). Hak savunucuları ve ordu arasındaki müzakereler toplumsal cinsiyet ve cinsellik kodlarının dönüşmesini (Enloe 2000) ve bu kesimlerin milli ajandaları benimsemesini sağlayabilmektedir (Puar 2007, xxxii). Dolayısıyla, homofobi ve patriarka gibi kadın ve LGBTQ dostu militer politikalar da devletlerin ulusal ve uluslararası düzeydeki politik otoritelerini pekiştirmek için araçsallaştırılabilir (Keating 2013, 246). Bu bağlamda, kadın ve LGBTQ dostu militer politikalar da savaş karşıtı seslerin kısılmasına neden olabilir.

Türkiye ve İsrail'de inşa edilen militarizmi bu iki model üzerinden tanımlayabiliriz. İlginç bir şekilde, farklı da olsalar, her iki rejim de kadın ve cinsel azınlıkların savaş karşıtı, antimilitarist seslerini kısıyan bir niteliktedir. Aktivistler farklı şekillerde ortaya çıkan sessizleştirilmeyi aşmak için kamusal olarak vicdani retlerini deklare etmiş ve performatif eylemler düzenlemiştir.

Böylece militarizmin farklı tezahürlerini deşifre etmiş ve toplumun demilitarizasyonunu hedeflemişlerdir. Retler sessizliği görünmezlik ve hükmedilme ile özdeşleştirirken sesi güçlenme ve faillik olarak kodlamış ve politik talepleri, amaçları ve taktikleri bu kavramsallaştırma üzerinden belirlemiştir. Makale bu kavramsallaştırmanın sağladığı etkiyi kabul etse de bunun ötesini tartışabilmek için ses/sessizlik ikiliğini sorgulamayı hedefliyor. Nitekim tektip bir tanımlama kadınlar ve cinsel azınlıklar gibi imtiyazsızlaştırılan grupların politik failliklerini anlamada bazı kısıtlamalara neden olabilmektedir. Ses ve sessizlik tarih boyunca baskılanmış ve buna karşı farklı direniş biçimleri geliştirmiş kimlik grupları ile imtiyaz sahibi gruplar için aynı şeyi ifade etmez (Creed 2003, 1507). Her iki kategori de ırksal, etnik, ulusal, sınıfsal ve cinsel azınlıklar için farklı anlam, çağrışım ve sonuçları olan performatif eylemlerdir (Hao 2011, 270). Anlamları ve etkileri, içinde buldukları sosyal ve kurumsal bağlama göre değişiklik gösterir (San Pedro 2015, 513). Yani, ses ve sessizliğin ontolojisi kontekst bazlıdır ve bu kategorileri anlamak eyleyenin içinde bulunduğu ve eylemin yapıldığı sembolik ve tarihsel bağlamdan soyutlanamaz (Creed 2003, 1507). Örneğin, kadın ve LGBTQ bireyler belirli bir toplumsal cinsiyet ve cinsellik rejimi içerisinde görece sessizleştirilebilirler ama bu sessizlik eylemsizliği işaret etmeyebilir. Aksine sessiz eylemlilikler daha uzun bir dönemde de olsa toplumu ve kanunları dönüştürebilecek etkiye sahip olabilir.

Sessizlik hükmedilme ve güçsüzlüğü gösterebileceği gibi taktiksel olarak kullanılacak bir reddedişi de içinde barındırır (Glenn 2002; Ferguson 2003; Creed 2003; Allen 2010; Göker 2011). Ayrıca, sesin güç ile özdeşleştiği kontekstlerde kurgulanan cemaatleri, kimlikleri ve normları reddetme anlamına gelebilir ve hegemonik güç ilişkilerinden kopuşu sağlayabilir (Ferguson 2003, 54). Bu şekliyle sessizlik örgütlü güce ve asimilasyona karşı bir taktik olarak karşımıza çıkar (Ferguson 2003, 56; San Pedro 2015). Sessizliğin açtığı alan alternatifi kurgulamak için gerekli konuşma, dinleme ve tartışma imkânını sağlayabilir (Foss ve Griffin, Glenn 2002 içinde, 283). Kişi ve gruplara içinde buldukları durumları kavrama, kontrol etme ve değiştirme gücü verip kendi ajandalarını oluşturma şansı tanyabilir (MacKinnon, Glenn 2002 içinde, 269). Sessizlik imtiyazlı kişi ve gruplar tarafından performe edildiğinde ise iktidarı reddetme, güçsüz olana alan açma, onun hikâyesini dinleme ve böylece dinleyen kişi ve kesimleri dönüştürme gücüne de sahiptir (Jungkunz 2011, 12). Diğer taraftan, ses de farklı anlam, etki ve failliklere sahip olabilir. Kadın ve LGBTQ gruplar sesi politik bir taktik olarak kullandıklarında görünürlikle gelen paradokslarla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Ses çıkarma güçlenmenin yanı sıra, mağdur statüsünü kabul etme anlamına gelebilir. Kamusal imtiyazları kaybetme gibi birçok güvenlik problemi ve riskler doğurabilir. Üstelik ses çıkarmak duyulmak anlamına da gelmez. Ya da duyulmak ve etki radikal söylemleri bırakmayı ve hegemonik söylemlere eklenmeyi gerektirdiği ölçüde iktidarı pekiştirmek demek olabilir. Dolayısıyla sosyal hareketler literatürü ve feminist ve *queer* literatür, ses ve sessizliğin iktidarı

yeniden üretebileceğini, ona karşı bir direnişi yaratabileceğini ya da her ikisini aynı anda yapabileceğini aklında tutmalıdır (Creed 2013, 1507).

Makale Türkiye'deki ve İsrail'deki antimilitarist kadın ve LGBTQ aktivistlerin vicdani retlerini hem ses ve sessizliğin geleneksel kavramlaştırmasını güçlendiren hem de bu kavramlaştırmanın sınırlarını ortaya koyan bir eylemlilik olarak okumaktadır. Böyle bir okumanın ses, sessizlik ve politik faillik üzerine yapılan araştırmalara katkı sunma potansiyeline sahip olduğunu düşünüyorum. Her iki kategorinin taktiksel kullanımlarının nasıl, ne zaman ve neden olduğunu anlamak sosyal hareketlerin söylem, talep ve pratiklerinin dönüşümüne ve bu dönüşümün grup-içi müzakereci dinamiğine ışık tutacaktır. Bir sonraki bölümde Türkiye ve İsrail'deki savaş karşıtı kadın ve LGBTQ'ların seslerini keşfetmeleri ile bu müzakereci dinamiği nasıl ortaya çıkardıklarını sorgulayacağım.

Antimilitarizmin Cinsel Politikası

Ordu, militarizm ve antimilitarizmin cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik eksenlerinde yeniden anlamlandırılması 2000'lerle beraber savaş karşıtı hareket içindeki kadın ve LGBTQ bireylerin vicdani retlerini kamusal olarak açıklamalarıyla gerçekleşti. Açıklamalar o zamana kadar sorulmamış bir soruyu ortaya attı: Askerlikten muaf olabiliyorken neden vicdani ret? Ordu, militarizm ve savaş hakkında yeni bir tartışma açan bu soru kadın ve LGBTQ aktivistlerin kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak hareketin ve toplumun varsayımlarını ifşa etmelerini sağladı. Kadın ve LGBTQ'lar deklarasyonlarının yanında farklı performatif eylemlerle de kendilerini politik özne olarak ortaya koydular. Ordu, savaş ve militarizm ile kendilerine yönelen gündelik, kurumsal, sistemik cinsel şiddet arasında bağ kurdular. Militarizasyonun sadece kışla ve 'er' meydanında gerçekleşmediğini devlet, siyaset, ekonomi ve ekoloji gibi birçok alanı etkisi altına alan bir süreç olduğunu savunup toplumun nasıl sessiz şekillerde militarize edildiğini deşifre ettiler. Yeni bir biraradalık inşası için militer ideolojinin dışında sivil bir alternatif geliştirdiler. Bu bakımdan kadın ve LGBTQ'ların savaş karşıtı sesleri militarizmin feminist ve *queer* bir eleştirisini sunarak yeni bir toplumsal tahayyülü yarattı.

Bu kesimlerin seslerini bulması ise kanıksanmış militarizm, toplumsal cinsiyet ve cinsellik kodları içinde sancılı bir süreç oldu. Nitekim 1990'lardan beri antimilitarist harekette aktif olarak yer alan kadın ve LGBTQ'lar ortaya attıkları soruyu yaklaşık on yıl kadar kendilerine sormamış ve yaşadıkları problemlerin çözümünü feminist ve LGBTQ hassasiyeti olmayan bir antimilitarist ideoloji ve pratikte aramışlardı. Hareketin ana öznesi cis-heteroseksüel erkekler olarak kabul edilmiş ve vicdani reddin taktiksel kullanımı bu bakış açısını pekiştiren bir durum olagelmişti. Diğer bir deyişle, antimilitarist hareket savaş, ordu ve militarizmi cis-heteroseksüel erkeklerin deneyimleri üzerinden anlamlandırmıştı. 2000'lerle beraber kadın ve LGBTQ aktivistler bir araya gelip savaş, militarizm ve şiddetin gündelik yaşam ve

deneyimlerini ne şekilde etkilediğini sorgulayıp hareket içinde yaşadıkları rahatsızlıkları tartışmak ve kendi seslerini bulmak adına toplanmaya ve tartışmaya başladılar. Bu tartışmalar sonrası paylaşılan ortak dertlerin hareketteki diğer aktivistlere dillendirilmesi ise birçok kişi için duygusal ve politik olarak zorlayıcı bir dönem oldu.

İzmir Savaş Karşıtları Derneği vardı. O dönemde Osman Murat Ülke süreciyle Türkiye’de vicdani retle ilgili bir gündem oluşmuştu. Biz kadınlar olarak bütün bu süreçte dernek ile ilişkiydik ama şey konusunda hep bir tedirginlik vardı. Türkiye’de genelde herkesin söylediği şey: ‘Erkek değilsiniz, askere alınmıyorsunuz, niye vicdani ret yapıyorsunuz?’ Bu sorular bizim için de soruydu. Epeyce bir zaman bunu tartıştık, düşündük, gündemimize girdi ama kadınlar vicdani ret hareketinin destekçileridir algısı çok yoğundu. Bu algı sadece sol gruplar ya da bizim dışımızdaki yapılarda değil, vicdani ret hareketine daha yakın olanlarda da vardı. Dolayısıyla bizim sürecimiz, kadınlar için çok alışıldık bir şeye, kendini ispat etme sürecine dönüştü. ‘Vicdani ret yapıyorsun, tamam, ama bunun bedelini ödüyor musun?’ Bu bana çok ağır gelen bir soruydu. Bedel ne üzerinden ölçülecek? Cezaevine girmek mi? İşkence görmek mi? Bizim bedelimiz de böyle bir şey oldu aslında. Yanı başımızdaki insanlara bunu anlatma durumunda kalmak.

2002 yılı diye hatırlıyorum; şiddet, militarizm ve toplumsal cinsiyet üzerine bir uluslararası kadın konferansı yapmak istedik. Dernekte o zaman 6 kadındık ve kendi aramızda toplanmaya başladık. O proje ertelendi, yapamadık ama toplanma halimizin bize iyi geldiğini gördük. Gruptaki bir sürü derdimizin kişisel sorunlar olmadığını anlamaya başladık. Dernekle ilgili mevzuları karışık grupta olmadığı kadar rahatça konuşabiliyorduk. O saate kadar feminist bir derdimiz yoktu. Temel derdimiz antimilitarizmdi. Antimilitarizmde bizim kadınlık dertlerimize cevap verir diye özel bir kadın vurgusu yapma gereği içinde değildik. Ama sonradan fark ettik ki feminizm bize antimilitarizmin kapılarını açıyor yani feminist farkındalık geliştirdikçe aslında bir sürü mevzuda yol almaya başlıyoruz. Sonra Antimilitarist Feministler’i (An-Fem) kurduk. [Nasıl tepki aldınız?] İlk başta kadın çalışması yapmak istediğimiz için kimse bizi eleştirmede. Sonra biz kendi kadın grubumuzda tartıştığımız karışık gruptaki problemleri derneğe taşıdık, işte, şu nedenlerle şu sorunu yaşıyoruz ve burada sizin payınız da var dediğimizde bir tepkiyle karşılaştık. Alındılar, suçluyormuşuz gibi düşündüler (Hilal).

[İsrail’de lise son sınıf öğrencilerinin vicdani retlerini açıkladıkları] *Shiministim* mektubu ilk başta kadın ve erkekler tarafından beraber yazıldı.⁵ Ama erkek arkadaşlar hapishaneye girdiğinde ve kadın arkadaşlar askerlikten muaf olduklarında grup dağıldı. Hâlâ yakın arkadaş olsak da artık bir grup değildik. Erkek vicdani retçiler stratejik kararlarını aileleri ve avukatlarıyla yaptılar. Biz kadınlardan hapishanedeki arkadaşlarımıza moral ve politik destek vermesi, gösteriler düzenlemesi, medya ile konuşması yani ses çıkarması beklendi. Stratejik kararlarının bir parçası değildik. [Senin bu durumu eleştiren mektubunu yazman zor oldu mu? Duygusal ve politik olarak neler hissediyordun?] Çok üzgündüm çünkü bu kişilerin hepsi benim yakın arkadaşlarımdı. Ve önceden hiç bu konu hakkında konuşmamıştık. Hatırlıyorum; bir gün *New Profile*’a gitmiştim ve hapishane önünde düzenlenecek bir eylem için herkes hazırlıklar yapıyordu.⁶ Kadın arkadaşlarla neler yapmamız gerektiğini tartışıyorduk. Kim hediyeleri gönderecek? Paketleri kim hazırlayacak? Hapishaneye mektupları kim yazacak? Bir anda her şey çok çılgınca geldi. Başta beraberdik ama sonradan benim yaşımıdaki birçok kadının asker arkadaşları için yaptığı şeylerin az çok

benzerini yapıyordum. Bu nedenle konuşma gerekliliği hissettim. Konuştuktan sonra birçok erkek arkadaşın gücendiğini görünce daha da üzüldüm. Bize kızgındılar. Ardından kendi tanıklıklarımızı anlattığımız bir kitap hazırladık. Erkek arkadaşlarımız daha da gücendiler. Onlar hapisanedeyken nasıl böyle bir konuyla ilgilendiğimizi anlamlandıramadılar. Bizim için de reddettiklerini düşündükleri için onlarla ilgilenmemiz gerektiğini düşünüyorlardı. Bu askerlerin kadınlara söylediklerine benzer bir söylem, 'biz sizleri korumak için hizmet veriyoruz' söylemi (Shani).

Sancılı da olsa kadın ve cinsel azınlıkların sesleri savaş karşıtı hareket içinde karşılık buldu. Aktivistler ordu, militarizm ve savaşı yeniden anlamlandırıp antimilitarist hareketin söylem, taktik ve amaçlarını dönüştürdüler. Militarizmin sadece savaş alanı ve kışla içerisinde kalmadığını, toplumsal olana da farklı şekillerde sirayet ettiğini ifşa ettiler. Türkiye'deki aktivistler askerlikle pekiştirilen eril ve homofobik sistemin evde, okulda, işyerinde ve toplumun birçok alanında kendilerine yönelen cinsel şiddetin nedeni olduğunu savundular. Gündelik yaşamın nasıl sinsi bir şekilde militarize edildiğini ortaya koyup savaş ve militarizmin devamlılığını ve sürekliliğini ve şiddetin döngüselliğini gösterdiler. Ses çıkarmak kadın ve LGBTQ'ların mağdur, kurban gibi rolleri reddedip kendilerini toplumsal dönüşümü hedefleyen politik özneler olarak ortaya koymalarını sağladı. Kadınlar kendilerine yönelen şiddeti üretmeye katkıda bulunmak istemediklerini ve militarizmin devamını sağlayan 'fedakâr anne, itaatkâr eş, çürük, sapkın' gibi rolleri kabul etmeyeceklerini açıkladılar (Altınay 2009).

Militarizmin ayrımcılığına ve cinsiyetçiliğe karşı bir kadın olarak yani doğuştan elenmiş biri olarak daha fazla susamayacağım için, askere alınma gibi bir derdim olmasa da, kardeşim, babam, arkadaşım, sevgilim gitmeye zorlandığı için karşı çıkıyorum. Kadınlara yönelik taciz, tecavüz, "namus" cinayetlerini, cinsel kimliğinden ya da yöneliminden dolayı bireyin aşağılanmasını, çürük sayılıp ötelenmesini diğer toplumsal nedenleri de yok saymadan var olan militarist anlayışın da bir sonucu olarak görüyorum. Bir kadın olarak ancak yaşını almış bir anne olduğum zaman, o da toprak-vatan ikilisinin karşılığında (doğurgan-kutsal) sayılıp değerli olacağımı bildiğim ve bundan nefret ettiğim için, ayrıca dünyadaki birçok sorunu, açlığı, kuraklığı, Irak'ta yapılan saldırı, işkence ve tecavüzleri, Afganistan'a atılan bombaları, Yahudilere yönelik soykırımı, Filistin'de çocukların oyun yerine silahla oynamasını, ırkçılığı, doğal hayatın yok edilmesini dert edip kendi sorunum saydığım gibi, askerliği de kendi sorunum olarak görüp karşı çıkıyorum, çünkü aslında zaten bütün bunların sorunmuş gibi görünmemesi bile her birimizin sorunu. Sustuğum sürece kendimi suç ortağı olarak göreceğim. Fakat ben hiçbir biçimde savaşın ve militarizmin suç ortağı olmak, yaşamlarımızın, akıllarımızın, düşlerimizin tutsak edilmesine seyirci kalmak istemiyorum (İnci).

Bugün Afgan halkının tepesine yağın bombalar 11 Eylül'de İkiz Kuleler'e çarptırılan uçaklarla binlerce insanın ölmesiyle ilişkilendiriliyor ve gerçekleştirilen saldırıya tüm dünyanın ortak olması bekleniyor. Şiddetin her türlüşünü lanetliyor, herhangi bir şiddet olayına katılmanın ya da göz yummanın yeni şiddet olaylarının kapısını açacağına ve herkesi sonraki tüm travmalardan sorumlu kılacağına inanıyorum. İktidar kaygısıyla devletler

tarafından çıkarılan savaşların öncelikle yaşam hakkının ihlali olduğunu düşünüyorum. Gerekçe her ne olursa olsun yaşam hakkının ihlali bir insanlık suçudur ve uluslararası hiçbir sözleşme ya da yasa bunu meşrulaştıramaz. Bu nedenle hangi koşulda olursa olsun bu suça ortak olmayacağımı ilan ediyorum. [...] Eşcinsel olmam nedeniyle “hak” olarak sunulan çürük raporunu ise militer düzenin kendi çürüklüğü olarak algıyıyorum. Birey olarak herhangi bir devletin ordu ya da başka bir aygıtına hizmet etmeyeceğim. Mazeret sunmayı kendime ve insanlığa karşı hakaret olarak göreceğimden her türlü askerlik yapmama izni ya da ertelemeyi reddediyorum (Mehmet).

İsrail’de ise aktivistler kadın ve cinsel azınlıkların askerliğe dahil edilmesinin ulusal ve etnik hatlarda yapıldığını ve savaş politikalarını pekiştirmek için devlet destekli ve seçici bir şekilde araçsallaştırıldığını savundu. Kadın ve LGBTQ kapsayıcı askeri sistemin İsrail’in modernliğini kanıtlamak için kullanıldığını ve işgali pembeye boyayarak (*pinkwashing*) hem işgal topraklarında hem de Yeşil Hat (*Green Line*)⁷ içerisindeki birçok etnik, ulusal, toplumsal cinsiyet ve cinsellik temelli ayrımcılık ve hiyerarşiyi örtmeye hizmet ettiğini ileri sürdü. Vicdani retleri ordunun onlara biçtiği ‘katil’ rolünü reddetmelerini sağlayarak Filistinli kadın ve LGBTQ bireyler dahil tüm Filistin halkının sistemik baskılanmasına alet olmamak için gerçekleştirdikleri bir eylemdi.

İsrail devleti ve ordusunun ırkçı ve saldırgan politikalarını protesto ediyor ve bu politikanın uygulamasında yer almak istemediğimizi söylüyoruz. İsrail’in insan haklarını ayaklar altına almasına karşı direnişeyiz. Arsa tahsisleri, tutuklamalar, yargısız infazlar, ev yıkımlar, kapatmalar, işkence ve sağlık hizmetinin engellenmesi İsrail Devleti’nin imzaladığı uluslararası anlaşmaları hiçe sayarak uyguladığı suçlarından sadece bazıları. Bu eylemler sadece gayrimeşru değil; aynı zamanda vatandaşların güvenliklerini artırmak gibi amaçlara ulaşmaya da yardımcı olmuyor. Böyle bir güvenlik ancak İsrail hükümeti ve Filistin halkı arasında yapılacak bir barış anlaşması ile gerçekleşebilir. Bu nedenle vicdanımızı dinliyoruz ve terörist bir eylem olarak adlandırılması gereken Filistin halkının baskılanmasında rol almayı reddediyoruz.⁸

İsrail içerisinde azınlıkların baskılanması, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve Filistin halkının işgali ve baskılanmasını devam ettiren militarizmin ürünü. İşgalci bir toplumda gerçek anlamda özgürlükten söz edilemez. Militarist bir toplumda lezbiyenler, eşcinsel erkekler, trans bireyler, göçmenler, kadınlar, Mizrahiler, Araplar, Filistinliler, fakir, engelli ve benzeri imtiyazsız kişilere yer yok (Black Laundry, Ziv 2010, 541).

İsrail her ne kadar LGB Filistinlilere şantaj yapsa da kendini *queer* cennet bahçesi olarak pazarlıyor. Gey turizmi ile övünerek sorumlu olduğu adaletsizlikleri gizlemeye çalışıyor. [...] Dostlarımıza ve LGBTQ komüniteye bir hatırlatma yapmak istiyoruz. Güvenliğimiz başkalarının güvenliğini çığneyerek olamaz. Biz burada kalıp cemaatimize ‘işgale son verin, baskıya son verin ve ayrımcılığa son verin. Hepimiz daha iyi bir gelecek hak ediyoruz’ demeye devam edeceğiz.⁹

Bu kişi ve grupların vicdani retleri savaş karşıtı hareketin içindeki militarist öğeleri de ifşa ederek hareketin söylem, amaç ve taktiklerini yeniden anlamlandırdı. Kışla-mahkeme-hapis kısır döngüsü üzerinden performe edilen reddin bedel ödemeyi sadece cis-heteroseksüel

erkeklerin deneyimleri üzerinden ele aldığını ve kendilerinin ödedikleri bedelleri sessizleştirdiğini ortaya koydular. Bedel ödemenin tarih boyunca sosyal, politik ve ekonomik olarak inşa edilen imtiyazlarla ilişkili olduğunu ve bu imtiyaza sahip olmayan grupların militarizm ile deneyimlerini farklılaştırdığını aktardılar:

Vicdani retle ilgili tartışma reddini ne kadar kamusal olarak yaptığın, diğer bir deyişle, fikirlerin için ne kadar acı çekmek ve bedel ödemek istediğin üzerineydi. İsrail’de askere gitmek vatandaş olarak yapman gereken en önemli şey çünkü toplum ulusal çıkarları ve amaçları kendi ihtiyaçlarının üzerinde tutmanı talep ediyor. Ülken, güvenlik, devlet ve millet için kendini feda etmelisin. Ret bu çerçevelendirmeye karşı çıkan politik bir eylem ama bir yandan da benzer bir anlayışı yeniden üretebiliyor. Samimi ve efektif olmak için inandığın idealler uğruna kendini feda etmelisin. Arkadaşlarım bir yıldan fazla hapisanede kaldıklarında inandıkları şey için fedakârlık yapıyorlardı; aynı birçok askerin yaptığı gibi. Bence ret bir yandan da benim devletten daha önemli olduğumu söyleyen bir şey. Karar alırken ordu değil kendim, hayatım, ihtiyaçlarım için neyin önemli ve değerli olduğunu düşünmemi savunan bir eylem. Bence militarist düşünce biçimini reddetmek demek bu demek (Shani).

Kadın ve LGBTQ aktivistler antimilitarist hareketin sadece zorunlu askerliğin kalkmasını amaçlamadığını, daha geniş bir biçimde toplumun demilitarizasyonunu hedeflediğini savunarak hareketin taktiklerini çeşitlendirmek gerektiğini savundu. Türkiye’de toplumsal düzeyde sessiz bir şekilde yeniden üretilen savaş, militarizm ve şiddeti deşifre etmek amacıyla Militarizm Festivalleri organize edildi. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında düzenlenen bu festivallerde kent alanındaki tren garları, kışlalar, askeri hastaneler, savaş anıtları, alışveriş merkezleri ve askeri şirketler gibi mekânlara ziyaretler yapıldı ve bu alanların nasıl militarizmi kışladan topluma taşıdığının altı çizildi. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ziyaret edilerek ordunun nasıl kapitalist üretim ve tüketimde rol sahibi olduğu ortaya konuldu.¹⁰ Cynthia Enloe’nun izinde aktivistler süpermarket kasalarına domates salçası bırakarak OYAK’ın hissedarı olan şirketlerden alınan ürünlerinin militarizm ve savaşa nasıl hizmet ettiğini gösterdiler. Askeri müzeler önündeki toprakları çiçeklerle süslediler.GBT bireylerin askerlikten muaf olma sürecinde yaşadıkları hakkında farkındalık yaratmak adına askeri hastane önüne doktorların ayıklaması için içinde çürük ve taze domateslerin bulunduğu kasalar getirdiler. Son olarak, savaş, militarizm ve politik şiddetten dolayı köylerinden göç etmek zorunda kalmış Kürt ailelerin dönüştürdüğü İzmir’in Kadifekale semtine ziyaretler gerçekleştirdiler. İsrail’de ise LGBTQ aktivistler düzenli olarak Tel Aviv Onur Yürüyüşü’ne katılıp yürüyüşün işgali pembeye boyamadığını söylediler. 2001 yılında siyah balonlar taşıyan ve üzerlerine Nazi döneminde Almanya’da eşcinselleri tanımak adına kullanılan pembe üçgen basılı siyah tişörtler giyen yaklaşık 200 kişilik bir grup ‘işgalin onuru olmaz’ pankartlarıyla Onur Yürüyüşü’nde yer aldı. 2003 yılında anarko-*queer* bir inisiyatif İkinci İntifada sırasında ve sonrasında Batı Şeria, Gaza ve Yeşil Alan içerisindeki ölümleri protesto etmek amacıyla gökkuşağı bayrağı üzerinde sessizce yatarak bir performans gerçekleştirdi. 2018 Onur

Yürüyüşü İbranice, Arapça ve İngilizce olarak yazılan 'işgalin onuru olmaz' pankartları taşıyan LGBTQ antimilitaristlerin hazırladıkları ve İsrail ve Filistin toprakları arasındaki duvarı simgeleyen bir yapma duvarla bloke edildi. Antimilitarist kadınlar ise 1998'den bu yana sergiler, görsel malzemeler ve atölyelerle toplumun militarizasyonunu deşifre ettiler (Mazali 2007). Deneyimlerini ve tanıklıklarını kitaplaştırdılar ve böylece sessizleştirilen eylemliliklerini kamusalılaştırdılar.

Kadın ve LGBTQ antimilitaristlerin vicdani retleri ve diğer eylemleri sessizlik perdesini aralayarak savaş, militarizm, ordu ve şiddet konusunda söz sahibi olmayı talep etmelerine ve kamusal tartışmaya katılmalarına katkı sağladı. Bu eylemlilik hali hem toplumda militarizmin kadın ve LGBTQ bireylere attığı rollerin ötesinde bir tahayyülün ve pratiğin olabileceğini gösterdi hem de antimilitarist mücadelenin söylem, talep ve taktiklerini dönüştürdü. Şüphesiz bu noktadan hareketle sesin toplumsal dönüşüm için gerekli olan kamusalılık için önemini altını tekrar çizebiliriz. Diğer taraftan, bu seslerin ne kadar duyulduğu ve duyulduğunda ne gibi kısıtlamalar ve sorunlarla karşılaştığı da tartışılması gereken bir konu. Bu tartışmanın yapılmaması kadın ve LGBTQ antimilitaristlerin sessiz eylemlerinin sağladığı dönüşümü görünmez kılıyor. Hâlbuki bu grupların vicdani retleri ve diğer eylemlilikleri politik failliğin doğası ve potansiyel sonuçlarıyla ilgili daha detaylı bir kavramlaştırma sağlayabilir. Nitekim birçok kadın ve LGBTQ antimilitarist tarafından performe edilen kaçaklık, 'çürük' raporu alma gibi muafiyet türleri sessiz de olsa askeri prosedürleri, pratikleri ve ulusal kimliği dönüştürmektedir. Vicdani ret deklarasyonlarını takip eden ses ve görünürlük ise etkiyi 'kahramanlık' söylemine hapsedmesi ve İsrail'de kadınların vicdani ret haklarını kaybetmeleri gibi problemleri ortaya çıkarabilmektedir.

Ses ve Sessizliğin Sınırları ve İmkânları

Sesin sınırları ve sessizleştirdikleri üzerine yapılan bir tartışma antimilitarist kadın ve LGBTQ'ların performe ettikleri sessiz, söylesel ve bedensel eylemlerin toplumsal, politik ve hukuki dönüşüme neden olabildiğini gösterir. Bu bağlamda, sessizlik sadece hükmedilme, baskılanma ve yok sayılma değil kişilerin kişisel ve politik amaçlar doğrultusunda taktiksel olarak kullandığı bir kategori olarak da ele alınmalıdır. Türkiye'de GBT bireylerin muafiyet süreçleri toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerini militarist bir tahayyül içinde vücutlaştırmalarını gerektirmektedir (Biricik 2012). Uzun yıllar antimilitarist aktivizm içinde bulunmuş Atalay 'çürük raporu' alma nedenini bir zorunluluk olarak tanımlamaktadır:

Benim çürük raporu alma olayım aslında tamamen zorunluluktan kaynaklandı. Diyarbakır'a gelecektim ve yeni bir işe başlayacaktım. Şehre gelmek istiyordum ve iş vesile olmuş oldu. Askerliğin benim için sorun olmasını istemedim. İstanbul'da vicdani retçi olmakla Diyarbakır'da vicdani retçi olmak arasındaki farkı biliyordum. Kamusal vicdani ret deklarasyonu

beni oldukça güvensiz hissettirecekti. Diyarbakır'a askerlik işimi yasal olarak bitirmeden gitmiş olsaydım orada yaşayabileceğim sorunlardan korktum açıkçası. [...] Üç sefer bakaya kalmıştım; bu gittiğimde sorun yaratacaktı.

Aldığı bu taktiksel karar nedeniyle bedel ödemediğini savunanlara karşı ise sürecin hiç de kolay olmadığını ve farklı bedelleri içerdiğini aktarır:

Çürük raporu almak hiç kolay bir şey değil. O kadar çok arkadaşım var ki rapor almak yerine bedelli askerlik yapan. [...] Eşcinsel olduklarını söyleyebilirlerdi. Demek ki bir erkek olarak eşcinsel olduğunun devlet tarafından biliniyor olmasının bir zararı var ki yapılmıyor. Rapor alanların bedel ödemediğini söylemek bu süreçte bir eşcinselin yaşadığı duygusal durumu pek hissetmemek oluyor. Yani çürük raporu alırken girdiğin süreçte allıklar sürüyorsun; sakalını kesiyorsun; asker adaylarıyla, askerlerle, erlerle, rütbeli ve rütbesizlerle bulunup bin bir türlü bakış altında kalıyorsun ya da kötü muameleye uğruyorsun. O iki hafta ya da bir hafta artık ne kadar sürerse, yani o bile ayrı bir sıkıntı. Bunu biz de vicdani retçiler gibi eziliyoruz, mağduruz demek için söylemiyorum; empati duyulması gereken bir durum olduğunu söylemek istiyorum.

İsrail'de benzer bir muafiyet süreci yaşamış olan Assaf da görüşmemizde 'bir noktaya kadar yetersiz görünmek için' askeri testlere bilinçli olarak sarhoş gittiğini belirtmiştir. Süreç boyunca askerlere muaf olmasını sağlayacak tüm duyguları gösterdiğini söyleyen Assaf cinsel yönelimini de askerlik yapmasını zorlaştıracak bir durum olarak ortaya koymuştur: 'Orduya, bir kişiden etkilenirsem bu durumu kışlada ya da duş sırasında nasıl yöneteceğimi bilemediğimi anlattım.' 2014'te *Shiministim* mektubunun organizatörlerinden olan ve vicdani retçilere sosyal ve psikolojik destek vermek için kurulan *Mesavrot* inisiyatifinde çalışan Yasmin ise muafiyet sürecinde 'sorunlu ergen rolünü' oynamıştır. Yasmin, her ne kadar kendini bir antimilitarist, feminist ve işgal karşıtı olarak tanımlasa da, kamusal vicdani ret deklarasyonu yapacak imtiyaza sahip olmadığı için Profil 21 üzerinden zorunlu askerlikten muaf olmuştur:

İlk önce Vicdani Ret Komitesi'ne gittim fakat muafiyet hakkı kazanamadım. Ben de ebeveynlerimin tanıdığı bir psikoloğa gittim. Psikolog kimlik krizi yaşadığımı belirten bir rapor yazdı. Bu raporla askerlik bürosuna gittim. Orada bir asker psikolog benimle görüştü. Görüşme boyunca sürekli ağladım. [Neden?] Öncelikle çok gergindim. Ayrıca, ağlamanın bana yardımcı olacağını biliyordum. Bir gün önce hiç uyumadım. Yaşadığım depresyonumu olabildiğince göstermeye çalıştım. Ağladım, ağladım, sürekli ağladım. Görüşmeye gitmeden önce kendimi bir savaş ortamında hayal ettim. Kadın hapisanesinde dayak yiyeceğimi düşündüm. Kendimi bilerek ve isteyerek strese soktum; zaten oldukça stresliydim. Psikolog bana çikolata vermek istedi; reddettim. Yemek yemek istemediğimi, dünden beri hiçbir şey yemediğimi söyledim. Bu bir nevi doğrudu çünkü görüşmede zayıf görünmek için kahvaltıyı pas geçmiştim.

Kadın ve LGBTQ'ların antimilitarist saikleri sessizleştirilen ve militarist tahayyülü vücutlaştıran eylemliliği kişilerin politik amaçları olmadığı ya da eylemliliklerinin toplumsal, siyasi ve hukuki bir etkisi olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim birçok görüşmeci failliklerinin

düşüncelerinin, söylemlerinin ve pratiklerinin militarize edilmesini engellediğini ve bu bakımdan bir reddedişi içinde barındırdığını belirtmiştir:

Bir feminist olarak, bu sistemi desteklemek, bu sistemin bir parçası olmak istemiyorum. Bence bu hem kişisel hem de politik sebeplerden dolayı önemli. Bence ordu tarafından eğitilmemek, ordunun beni şekillendirmesine izin vermemek en önemli siyasi eylemlerden biri. 30 yaşındayım; reddimin üstünden çok yıl geçti ve hâlâ insanlar çevremde askeri dil ile konuştuklarında anlamıyorum. Öğrenmeyi reddediyorum ve sürekli soruyorum: 'Ne demek istiyorsun?' Askere giden birçok kişiye militarist bakış açısını öğrendikleri için birçok şey mantıklı gelse de bana çoğu anlamlı gelmiyor. Yani ordunun beni şekillendirmesini engelledim. Tabii, militarizm beni de etkiliyor bir şekilde ama kendimi koruyabildiğim kadar korumaya çalışıyorum (Shani).

Türkiye'de askerlikten muaf olan GBT bireylerin tam sayısı bilinmese de, bakaya ve asker kaçağı olan kişilerin sayıları kamusal vicdani ret deklarasyonu yapanlardan çok daha fazladır. Milli Savunma Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de 2013 yılı itibarıyla asker kaçağı ve bakaya olan 600.000 kişi vardı. Eğitim ve diğer muafiyetler ile beraber sayı bir milyona çıkıyordu. Nitekim ordu her yıl 60.000 bakaya vakasıyla ilgileniyor (Stolwijk 2005, 72). İsrail'de ise *New Profile*'ın hesaplamalarına göre her yıl kadınların %40'ı askerlikten muaf oluyor. Ayrıca, İsrailli erkeklerin %25'i askerliğe başlayıp ardından ayrılıyor ve bu durum erkeklerde askeri hizmet yapma oranını %50'ye düşürüyor.¹¹ Bu Sandler'e göre askerlik çağına gelmiş kişiler içinde %55-%57 oranında kişinin askerlikten kaçındığını göstermektedir.¹²

Bu faillikler gizli, örtülü ve anonim bir karşı çıkışı belirtip, toplumda var olan isteksizliği temsil etmektedir. Dolayısıyla kendilerini zaman içinde kamusal söyleme eklemlendirip değerlerin yavaş da olsa dönüşümünü sağlayabilmekte ve daha açık şekillerde yapılan eylemlere anlam katabilmektedir (Scott, Bleiker 2004 içinde, 203). Üstelik, sessiz eylemlilikler askeri prosedür ve uygulamaların dönüşümüne de neden olabilir. Türkiye'de 2008 yılında Askeri Mahkemelerin kuruluşu ve yargılama usulü kanununun yenilenmesi buna bir örnek teşkil etmektedir. Kanun değişikliğiyle bakayaların askerlik bilgileri polis gözetiminden kaldırıldı ve askerlik bilgileri yakın bir döneme kadar genel GBT kontrollerinde çıkmıyordu. Bakayaları askeriye teslim etme pratiği de 2011 yılında yürürlükten kalktı. Askeri Ceza Kanununun 86. Maddesindeki değişim ile bakaya kalma eğer kişi otoritelerle ilk kez karşılaşıyorsa artık bir suç değil, hafif suç olarak ele alınıyor. Retçiler askeriye teslim olması gerektiği bildirimini ile bırakılıyor. Diğer taraftan, bu kişiler askeriye gitmediklerinde sürekli olarak idari para cezalarıyla karşılaşıyorlar.

Muafiyet sürecinin antimilitaristler tarafından aktif ve bilinçli bir şekilde kullanılması hareketin ajandasını da dönüştüren bir gelişme oldu. Dernekler muafiyetle ilgili bilgi aktarımına daha fazla önem vermeye başladılar. İsrail'de *New Profile* kamusal olarak açıklamadan askerliği reddetmek isteyen kişiler için muaf olma prosedürlerini çevrimiçi

yaynıyor ve görüşmeler sırasında kişilerin nasıl davranması gerektiğini gösteren bir danışmanlık hizmeti veriyor:

Bence *New Profile*'daki en önemli şeylerden biri reddin sadece kamusal deklarasyon ile yapılmadığını savunması. Psikiyatrik nedenlerle muaf olmak ya da sürekli kaçtığın için askerlik hizmetinin çoğunu hapiste geçirmek *de facto* antimilitarist bir tutum. Kişiler bu durumu politikleştirmek istemeseler de bu kontekst içinde politik bir tutum (Sergeiy).

Türkiye'de ise Vicdani Ret Derneği'nin web sitesinde, askerliği reddeden vicdani retçilerin polis merkezleri ve askeriyedeki tanıklıkları yayınlanıyor ve asker kaçaklığı ya da bakayalık ile ilgili yasal düzenlemeler takip ediliyor. Ankara'daki bir LGBTQ kurumu olan Kaos GL de sitesinde 'çürük' raporu almış kişilerin tanıklıklarına yer veriyor.

Diğer taraftan, ses de her zaman istenilen etkileri üretmeyebilir. Militarizm ile cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin ilişkisi dinamiktir ve kontekste göre farklı etkilere sahip olmaktadır. Antimilitarist kadın ve LGBTQ aktivistler görünür olunca farklı açmazlarla karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'de GBT antimilitaristlerin ancak hapishane, kötü muamele ve/veya işkence ile seslerini duyurabilmeleri ve bunun neden olduğu kahramanlaştırma, özneleri karşı çıktıkları eril-homofobik sistemi güçlendiren bir söyleme hapsedebilir. Örneğin, 'çürük' raporu almayı reddeden ve bundan dolayı iki yıl boyunca hapishanede kalan Mehmet Tarhan, AİHM'e açtığı dava üzerinden 2010'larda Türkiye'de ordu ve mahkemelerin vicdani retle ilgili sessizliklerinin kırılmasını sağlasa da sesini ancak rapor almayıp hapse girdiği zaman duyurabilirdi. İsrail'de de, benzer bir şekilde, antimilitarist kadınların sesleri 2004 yılından itibaren hapse atılmalarıyla duyulmaya başlandı. Bu sadece kahramanlaştırma söylemiyle tanınmalarına neden olmakla kalmadı, vicdani ret haklarından mahrum olmalarına da sebep oldu. Süreç 2001 yılında yayımlanan *Shiministim* Mektubu ile başladı. Mektubun yayımlanmasının ardından başlayan yargılama süreci beş erkek İsraili vicdani retçinin hapis cezası almasıyla sonlandı. Bu süreçte, bazı kadın vicdani retçiler hapse giren arkadaşlarıyla dayanışmak adına Vicdani Ret Komitesi'ne sunup vicdani ret hakkı kazandıkları mektuplarını mahkemeye paylaştılar. Böylece Komite'nin kadınlara vicdani ret hakkı tanıırken erkeklere tanımadığını ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ürettiğini vurguladılar. Toplumsal cinsiyet eşitliği argümanı ise mahkemenin erkek vicdani retçilere hakkı tanımamasına değil, kadın retçilerin haklarından mahrum olmasına neden oldu. 2004 yılından itibaren Komite tarafından pasifist olarak tanımlanmayan kadın vicdani retçiler hapis cezası almaya başladılar.¹³ Bu durumla ilk karşılaşan Laura Milo, İsrail ordusunu bir işgal ordusu olarak tanımladığı için hapse mahkûm edildi. Askeri Mahkeme pozitif ayrımcılığın ordunun süregiden bir politikasından dolayı değil bir hatadan dolayı olduğuna karar verdi ve Anayasa Mahkemesi'nin ordunun söylemine destek vermesiyle kadınlar vicdani ret haklarını kaybettiler. Mahkeme toplumsal cinsiyet eşitliğinden dolayı kadınların vicdani ret haklarının

kaldırılması gerektiğinde karar kıldı. Hâlbuki önceden antimilitarist kadınlar hem Komite tarafından vicdani retçi olarak tanınıyor hem de ardından zorunlu olmasalar da alternatif kamu hizmeti yaparak vatandaşlığı ve topluma hizmet anlayışını yeniden tanımlıyorlardı. Toplumun demilitarizasyonunu kamusal bir sorumluluk olarak tanımlayarak vatandaşlık görevlerini ve sorumluluklarını sivil şekilde gerçekleştirebiliyorlardı (Rimalt 2007). İsrail’de ordunun toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmesi ve 2000’lerden sonra kadın askerlerin kazanımları bu sürecin antimilitaristler aleyhinde ilerlemesinin en önemli nedenlerinden oldu ve kadınların sivil, alternatif bir vatandaşlık tahayyülünü pratik etmesini zorlaştırdı.

Sonuç

Enloe yaşadığımız sürprizlerimizin kanıksadığımız varsayımlarımızı ortaya çıkardığını söyler. Kadın ve LGBTQ antimilitaristlerin vicdani retlerinin Türkiye ve İsrail’de böyle bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Bu kişi ve grupların eylemlilikleri bize militarizmi ve antimilitarizmi düşünürken cis-heteroseksüel erkeklerin deneyimlerini ön plana çıkardığımızı ve dolayısıyla her iki kavramı ve pratiği de kısıtlı bir şekilde tahayyül ettiğimizi gösterdi. Retler topluma savaş ve militarizmin sadece kışlada ve ‘er’ meydanında olmadığını, gündelik yaşamımızı da yapılandırıldığını hatırlattı. İster eril-homofobik ister kadın kapsayıcı-homonasyonalist olsun, rejimlerin cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinselliği kendi çıkarları ve güvenlik politikaları doğrultusunda militarize ettiğini ortaya koydu. Kadın ve LGBTQ bireylerin eylemliliği bu araçsallaştırmaya karşı çıkıp ne katil ne de kurban olacaklarını devlet, ordu ve topluma açıkladı. Vicdani retler militarizmin normalleştirilmesine karşı bir taktik olduğu kadar kadın ve LGBTQ’ların sessizleştirilmelerine karşı bir hamleydi de. Kişi ve grupların tanınma ve savaş, şiddet ve güvenlik gibi konularda söz sahibi olma taleplerini ortaya koydu. Sessizliği kırmak yeni bir antimilitarist tahayyül inşa ederek savaş karşıtı aktivizmin talep, söylem ve taktiklerini dönüştürdü.

Kadın ve LGBTQ vicdani retçilerin görünürlük çabaları onları ‘kaçak’, ‘bakaya’ ya da ‘çürük’ kategorileriyle tanımlanan kişi ve gruplardan ayırdı. Bu ayırımın altında sesin toplumsal dönüşüm için gerekli olduğu ve sessizliğin baskılanma, hükmedilme ve politik failliğin olmaması anlamına geldiği varsayımı yatmaktadır. Makale bu varsayımın tarih ve kontekst dışı bir şekilde yapılmaması gerektiğini, politik öznelerin içinde buldukları güç ilişkilerinin ve bu ilişkilere rağmen ortaya koydukları failliklerin ses ve sessizliğin sınırlarını ve imkânlarını dönüştürdüğünü savundu. Dolayısıyla sosyal hareketler ses ve sessizliği tektip bir kavramsallaştırma içerisinde değil birçok anlam ve ihtimali içinde barındıran çoklu kategoriler olarak ele alınmalıdır. Ses ve sessizlik farklı amaçlar için taktiksel olarak kullanılabilir ve bir yandan güç ilişkilerinin yeniden üretilmesini bir yandan da toplumsal, siyasi ve hukuki dönüşümü sağlayabilir. Bu noktada makalenin ses ve sessizliği farklı toplumsal kesimlere

atfetme eğiliminde olduğunu ama her iki kategorinin de aynı kişiler tarafından kullanılabilceğini not etmek gerekir. Yani ses kamusal deklarasyon yapan vicdani retçilere ve sessizlik askerlikten muaf olanlara atfedilebilecek kategoriler değildir ve kişiler her ikisini de aynı anda ya da hayatlarının farklı dönemlerinde kullanabilir. Nitekim son dönemde Türkiye’de yükselen savaş ve şiddet ortamı ve bununla paralel ilerleyen otoriterleşme, savaş karşıtı sesler için birçok hak ihlali, güvencesizlik ve engel yaratmış ve dolayısıyla kamusal deklarasyon yapmış ve aktif olarak hareket içerisinde bulunan bir kısım vicdani retçinin ya Türkiye’den gitmesine ya da aktivizmlerini belirli bir düzeyde tutmalarına neden olmuştur.

Türkiye’de kişilerin askerlik durumunun polis kontrollerinde tekrar çıkmaya başlaması, süreklileşen idari para cezaları, zorunlu askerliğini yapmamış kişileri çalıştıran işyerlerine uygulanan cezalar ve artan güvenlik kontrolleri kişilerin eylemliliklerini görece daha sessiz bir şekilde ve farklı alanlarda gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu durum, makalede de bahsedildiği gibi, sessizliğin sadece dışarıdan empoze edilen bir baskı mekanizması değil, tarihsel olarak imtiyazsızlaştırılmış öznelerin güvenlik, hayatlarını idame ettirme vb. kaygılardan dolayı seçtikleri bir pozisyon olduğuna da işaret etmektedir. Öte yandan, son dönemde sessizliğin belirli bir koruma sağladığını söylemek de giderek zorlaşmıştır. Devlet sadece savaş politikalarına karşı ses çıkaranları değil görece sessiz ama muhalif kişileri de kanun hükmünde kararnamelerle cezalandırma yoluna gitmiştir. Ayrıca yaşanan siyasi kriz sessiz eylemliliklerin de kamusal alandan dışlanmasına sebebiyet vermektedir. Örneğin, Barış Süreci boyunca ana akım medya içerisinde yer alabilen Barış Anneleri ve Cumartesi Anneleri/İnsanları gibi gruplar sessiz eylemliliklerine devam edememiş ve gözaltı, soruşturma ve şiddet gibi farklı yöntemlerle özele itilmiştir. Son olarak, savaş politikalarını olumlayan seslerin teşvik edildiği bir dönemde sessizliğin kişinin ne kadar kendisine ait olduğunu sorgulamak gerekir (Erdoğan 2017).

Savaş karşıtı hareketlerin son dönemde Türkiye’de karşılaştığı bir diğer açmaz ise ordunun neoliberal yeniden yapılanmasının darbe girişimi sonrasında daha da hızlanmasıdır (Akça 2019). Yeni askerlik yasası tartışmaları esnasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan zorunlu askerliği ‘yük’ olarak tanımlamış ve bu yükün belirli bir bedel ile ortadan kalkabileceğine vurgu yapmıştır. Ekonomik krizle boğuşan ve 600.000 asker kaçığı ve bakayaya ev sahipliği yapan Türkiye’de bedelli askerliğin sürekli hale gelmesinin orta ve orta-üst sınıftan savaş karşıtı ve antimilitarist seslerin çıkmasını engellemesi muhtemeldir. Diğer taraftan, geri kalan kesimin isterlerse maaşlı askerler olarak çalışabilmeleri ve daha sonra askeri kariyerlerine sözleşmeli olarak devam edebilmeleri 2000’lerin ortalarından bu yana hız kazanan ordunun profesyonelleşmesini pekiştirecek bir uygulamadır ve bunun ordu içi vicdani retlerin ya da savaş karşıtlığının işveren-işçi sözleşmeleri üzerinden önünü keseceği öngörülebilir. Gelişmeler ne şekilde olursa olsun savaş karşıtı hareketin, bünyesindeki sesleri

ve sessizlikleri görmesi, bunların sistemik güç ilişkileriyle olan bağlarını tartışması ve yaratıcı, dönüştürücü politika yapımı için farklı toplumsal gruplar arası müzakere ve diyalogu geliştirici yöntemleri geliştirmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

Akça, İ. 2019. “Erdoğan’ın ‘Askerlik Yük Olmaktan Çıkıyor’ Sözünden Ne Anlamalıyız?” <https://m.bianet.org/bianet/militarizm/205599-erdogan-in-askerlik-yuk-olmaktan-cikiyor-sozunden-ne-anlamaliyiz>

Allen, D. 2010. “Anonymous: On Silence and the Public Sphere.” *Speech and Silence in American Law*, ed. A. Sarat, 106–133. New York: Cambridge University Press.

Altınay, A. G. 2004. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York ve İngiltere: Palgrave Macmillan.

Altınay, A. G. 2009. “Refusing to Identify as Obedient Wives, Sacrificing Mothers and Proud Warriors.” *Conscientious Objection: Resisting Militarized Society*, eds. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci, 88–104. Londra ve New York: Zed Books.

Belkin, A., ve M. Levitt. 2000. “Homosexuality a’ d the Israel Defense Forces: Did Lifting the Gay Ban Undermine Military Performance?” *Armed Forces&Society* 27 (4): 541–565. doi:10.1177/0095327X0102700403.

Biricik, A. 2012. “The ‘Rotten’ Report and the Reproduction of Masculinity, Nation and Security in Turkey.” *Making Gender, Making War: Violence, Military and Peacekeeping Practices*, eds. A. Kronsell ve E. Svedberg, 95–102. New York: Routledge.

Bleiker, R. 2004. *Popular Dissent, Human Agency and Global Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bosia, M. 2013. “Why States Act: Homophobia and Crisis.” *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*, eds. M. L. Weiss and M. Bosia, 30–54. Urbana, Chicago ve Springfield: University of Illinois Press.

Buzan, B., O. Waeber, ve J. Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Londra: Lynne Rienner Publishers.

Creed, W. E. D. 2003. “Voice Lessons: Tempered Radicalism and the Use of Voice and Silence.” *Journal of Management Studies* 40 (6): 1503–1536. doi:10.1111/joms.2003.40.issue-6.

D’Amico, F. 2015. “LGBT and (Dis)United Nations: Sexual and Gender Minorities, International Law, and UN Politics.” *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*, eds. M. L. Weiss ve M. Bosia, 54–74. Urbana: University of Illinois Press.

Elshtain, J. B. 1981. *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Enloe, C. 2000. *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women’s Lives*. Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press.

Erdoğan, A. 2017. *Artık Sessizlik Bile Senin Değil*. Karakarga Yayınları: İstanbul.

Ferguson, K. 2003. “Silence: A Politics.” *Contemporary Political Theory* 2: 49–65. doi:10.1057/palgrave.cpt.9300054.

Gilligan, C. 1982. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge ve Londra: Harvard University Press.

Glenn, C. 2002. “Silence: A Rhetorical Art for Resisting Discipline(S).” *Jac* 22 (2): 261 291.

- Göker, Z. G. 2011. *The Politics of Silence: Discussing Deliberative and Agnostic Democracy Vis-À-Vis Gendered Responses to the Militarization of Everyday Life in Turkey*. New York: Graduate Faculty in Political Science The City University of New York.
- Hansen, L. 2000. "The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School." *Millennium: Journal of International Studies* 29 (2): 285–306. doi:10.1177/03058298000290020501.
- Hao, R. N. 2011. "Rethinking Critical Pedagogy: Implications on Silence and Silent Bodies." *Text and Performance Quarterly* 31 (3): 267–284. doi:10.1080/10462937.2011.573185.
- Jungkunz, V. 2011. "Dismantling Whiteness: Silent Yielding and the Potentiality of Political Suicide." *Contemporary Political Theory* 10: 3–20. doi:10.1057/cpt.2009.44.
- Keating, C. 2013. "Conclusion: On the Interplay of State Homophobia and Homoprotectionism." *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*, eds. M. L. Weiss ve M. Bosia, 246–254. Urbana: University of Illinois Press.
- Kidron, P., ed. 2004. *Refusenik! Israel's Soldiers of Conscience*. UK and USA: Zed Books.
- Korycki, K., ve A. Nasirzadeh. 2013. "Homophobia as a Tool of Statecraft: Iran and Its Queers." *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*, eds. M. L. Weiss ve M. Bosia, 174–195. Urbana: University of Illinois Press.
- Mazali, R. 2007. "Ethnically Constructed Guns and Feminist Anti-Militarism in Israel." *Interventions* 9 (2): 289–308. doi:10.1080/13698010701409202.
- Obramovic, L. 2014. *Gender Integration in NATO Military Forces: Cross-National Analysis*. Londra: Routledge.
- Öğünç, P. 2013. *Asker Doğmayanlar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Olson, T. 1978. *Silences*. New York: Delacorte Press/Seymour Lawrence.
- Picq, M. L. 2015. "Peripheral Prides: Amazon Perspectives on LGBT Politics." *Sexualities in World Politics: How LGBTQ Claims Shape International Relations*, eds. M. L. Picq ve M. Thiel, 108–123. Londra: Routledge.
- Puar, J. K. 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham: Duke University Press.
- Rahman, M. 2015. "Sexual Diffusions and Conceptual Confusions: Muslim Homophobia and Muslim Homosexualities in the Context of Modernity." *Sexualities in World Politics: How LGBTQ Claims Shape International Relations*, eds. M. L. Picq ve M. Thiel, 92–107. Londra: Routledge.
- Rich, A. 1979. *On Lies, Secrets and Silence: Selected Prose, 1966–1978*. New York: W.W. Norton.
- Rich, A. 1980. "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5: 631–660. doi:10.1086/493756.
- Rimalt, N. 2007. "Equality with a Vengeance: Female Conscientious Objectors in Pursuit of a Voice and Substantive Gender Equality." *Columbia Journal of Gender and Law* 16 (1): 97–145.
- San Pedro, T. 2015. "Silence as Weapons: Transformative Praxis among Native American Students in the Urban Southwest." *Equity & Excellence in Education* 48 (4): 511–528. doi:10.1080/10665684.2015.1083915.
- Sjoberg, L., ve S. Via. 2010. "Introduction." *Gender, War and Militarism: Feminist Perspectives*, eds. L. Sjoberg ve S. Via, 1–13). California: ABC-CLIO, LLC.
- Spivak, G. C. 1988. "Can the Subaltern Speak?" *Marxism and the Interpretation of Culture*, edited by C. Nelson and L. Grossberg, 271–313, Urbana ve Chicago: University of Illinois Press.

Stolwijk, M. 2005. *The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation*. Brussels: Quaker Council for European Affairs.

Weiss, E. 2012. "Principle or Pathology? Adjudicating the Right to Conscience in the Israeli Military." *American Anthropologist* 114 (1): 81–94. doi:10.1111/aman.2012.114.issue-1.

Weiss, M. L., ve M. Bosia. 2013. *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana: University of Illinois Press.

Ziv, A. 2010. "Performative Politics in Israeli Queer Anti-Occupation Activism." *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 16 (4): 537-556.

---

¹ Ultra-Ortodoks Yahudi kadınların zorunlu askerlikten muaf olması İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra hükümet ile ultra-Ortodoks partilerin müzakereleri sonucunda gerçekleşti. Devletin seküler ve Siyonist inşasını reddeden Haredi Yahudiler, dini inançları gereği kadın ve erkeklerin aynı ortamda bulunmasına da karşı çıktılar. Müzakereler ultra-Ortodoks Yahudi kadınlar ile yeşiva öğrencilerinin zorunlu askerlikten muaf tutulmasıyla sonuçlandı. Her ne kadar son dönemde yeşiva öğrencilerinin zorunlu askerlikten muafiyeti zorlaştırılsa da ve bir kısım öğrenci sadece Haredi Yahudi erkeklerden oluşan taburlarda askerlik görevine tabi tutulsa da, kadınlar hâlâ askerlikten muaflar. Benzer bir muafiyet, dindar ya da dindar olmayan tüm Dürzü kadınlar için de geçerli.

² <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-5,150,809,00.html> Kaynağa 11 Ağustos 2018 tarihinde erişim sağlandı.

³ 1993 yılında o zaman Tel Aviv Üniversitesi Eczacılık Departmanı bölüm başkanı olan Uzi Even 1980'lerde askerliğini yaparken görevinden uzaklaştırıldığını ve 'hassas' araştırmalardan men edildiğini açıkladı. Ordunun politikalarına meydan okuyan bir diğer kişi ise, İsrail ordusunda Tıbbi Birlik eğitim programı başında görev yapmış ve hayatını kaybetmiş Doron Meiser'in uzun dönem partneri, Adir Steiner oldu. Steiner partnerinin emeklilik maaşını alamadığı için 1994 yılında İsrail ordusuna dava açtı ve Tel Aviv'de yerel bir mahkeme ordunun eşcinsel çiftleri tanıması gerektiğinde karar kıldı.

⁴ Profil 21 fiziksel ve psikolojik engeller nedeniyle askerlik görevine uygun olmayan kişileri sınıflandıran ve muafiyet süreçlerinde ordunun kullandığı askeri bir koddur.

⁵ *Shiministim* İsrail'de lise son sınıf öğrencilerinin lise eğitimlerinin ardından zorunlu askerliği reddedeceklerini bildirdikleri mektuplara verilen addır. 1970'ten bu yana devam eden ve o yılki mektubu organize eden gruba göre söylem, talep ve amaçlarda değişiklik gösteren retler kolektif bir şekilde düzenlenmektedir.

⁶ 1998 yılında İsrail'de kurulan *New Profile* feminist, antimilitarist bir kuruluş olarak kendini tanımlamaktadır. Vicdani ret ve ordunun zorunlu askerlikten muafiyet prosedürleri hakkında toplumu bilgilendirmekte, vicdani retçiler ile dayanışmakta ve toplumun demilitarizasyonunu hedefleyen çalışmalar yapmaktadır.

⁷ Yeşil Hat 1949'da İsrail ve komşuları Suriye, Lübnan, Mısır ve Ürdün arasında yapılan ateşkes anlaşması ile Batı Şeria, Gaza ve Golan Tepeleri'nin ele geçirildiği 1967'deki Altı Gün Savaşı arasındaki dönemde İsrail'in sınırlarını tanımlamaktadır.

⁸ <http://oznik.com/petitions/010822.html> Kaynağa 12 Ağustos 2018 tarihinde erişim sağlandı.

⁹ <https://972mag.com/lgbtq-israelis-come-out-against-occupation-and-homophobia/127863/> Kaynağa 2 Ağustos 2018 tarihinde erişim sağlandı.

¹⁰ OYAK Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının yardımlaşma ve emeklilik fonu olarak 1961 yılında kuruldu. Finans, sanayi ve hizmet dallarında faaliyet gösteren 28 iştiraki ve 89 şirketi bulunan kurum ordunun ekonomideki rolünü pekiştirmekte ve dolayısıyla ekonominin militarizasyonunda önemli bir rol oynamaktadır.

¹¹ <http://www.myaguarnieri.com/2009/11/young-israeli-women-follow-their-consciencessinto-prison/> Kaynağa 2 Ağustos 2018 tarihinde erişim sağlandı.

¹² <https://www.wri-irg.org/es/node/2481> Kaynağa 23 Mayıs 2017 tarihinde erişim sağlandı.

¹³ İsrail'de Vicdani Ret Komitesi pasifizmi vicdani ret kriteri olarak ele almaktadır. Bununla beraber, pasifizm ahlaki ve fiziksel bir durum olarak tanımlanmakta ve politik anlamlarından soyutlanmaktadır (Weiss 2012).